

A globális élelmezésbiztonság megközelítési lehetőségei

*Gibárti Sára*¹

ABSZTRAKT: Jelen tanulmány fő célja a globális élelmezésbiztonság szegmenseinek és értelmezési kereteinek vizsgálata. Az elemzés során kiemelt figyelmet kapott az élelmezésbiztonság megszűnéséből következő élelmezés-bizonytalanság okainak, fokozatainak vizsgálata, valamint a releváns nemzetközi szervezetek által alkalmazott mérési lehetőségek és technikák ismertetése. Mindezekon felül hangsúlyos az élelmezésbiztonság fogalmi változásainak ismertetése, továbbá a humán biztonság és az élelmezésbiztonság közötti párhuzam szemléltetése. Ehelyütt célszerű tisztázni, hogy a tanulmány fejezeteiben használt *élelmezés-bizonytalanság* kifejezés az élelmezésbiztonság, az élelmiszerhez való hozzáférés, valamint az élelmiszerrel való ellátottság megszűnésére, megszűnésének veszélyeire vonatkozik.

KULCSSZAVAK: élelmezésbiztonság, éhezés, alultápláltság, mélyszegénység

JEL-kódok: N40, O13, O15, O19

Bevezetés

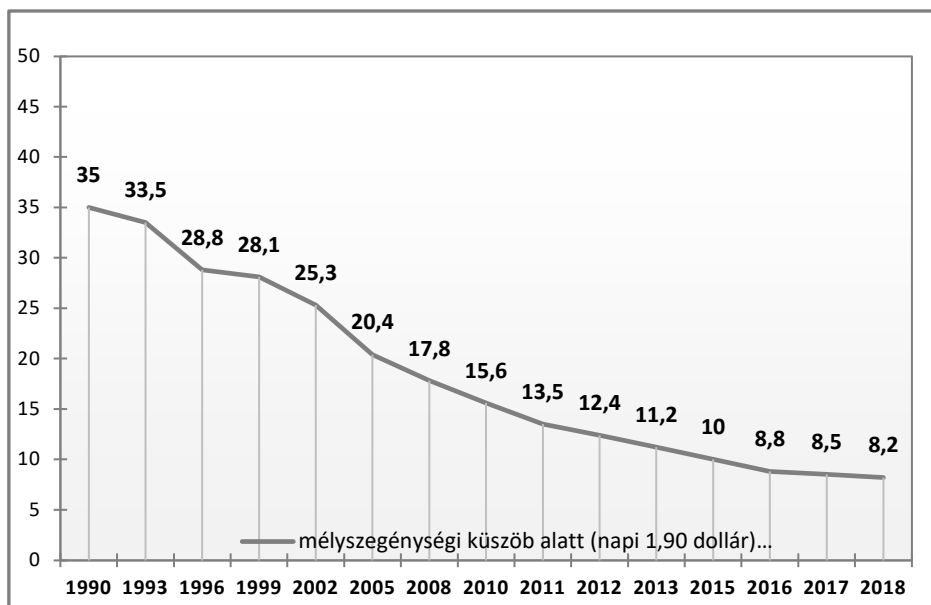
Az ENSZ Millenniumi és Fenntartható Fejlesztési Céljaiban elsődleges helyen szerepel – különösen a fejlődő térségekben – a mélyszegénység és az azzal szoros korrelációban álló éhezés minden formájának radikális csökkentése (UN, 2015a; UN, 2015b). Az Egyesült Nemzetek Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezetének² becsült adatai szerint világszerte jelenleg 820 millióan nem jutnak megfelelő mennyiségű és minőségű élelemhez, amelyből 498 millió ember él háborús konfliktus sújtotta térségben. Ebből csaknem 124 millió embert fenyegetnek az élelmezés-bizonytalanság azon formái (súlyos akut és krónikus élelmiszerválság, éhínség), amelyek azonnali beavatkozást, nemzetközi segítségnyújtást igényelnek (FAO et al., 2017; FAO et al., 2018). Annak ellenére, hogy a globális mélyszegénységi rátában 1990-től folyamatos csökkenés figyelhető meg

¹ Gibárti Sára: doktorandusz hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Politikatudományi Doktori Program (gibarti.sara@pte.hu)

² Food and Agriculture Organization of the United Nations – továbbiakban: FAO

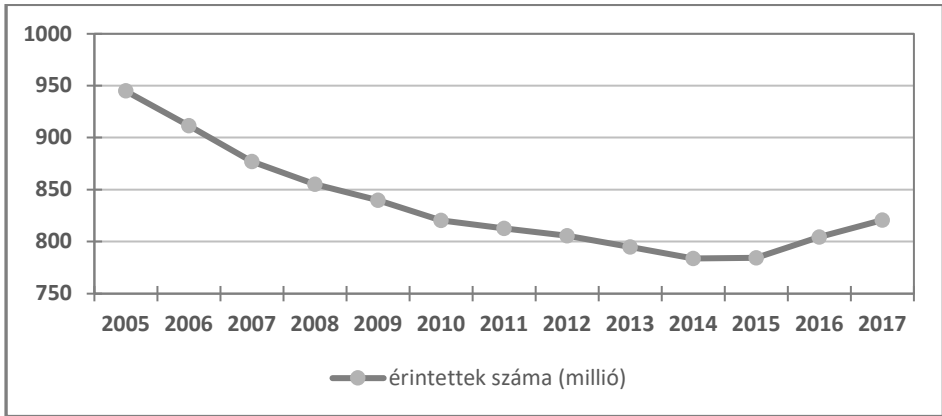
(1. ábra), az élelmezés-bizonytalanságban érintettek száma az utóbbi években lassú növekedésnek indult (2. ábra), amely elsősorban a klímaváltozás következményeivel; a válságövezetek számának megnövekedésével, valamint az évek óta tartó, megoldatlan és eszkalálódó fegyveres konfliktusokkal, polgárháborúkkal magyarázható (FAO et al., 2018).

Az adatok szemléltetésekor célszerű tisztázni, hogy az utóbbi évtizedekben, igazodva a világgazdasági változásokhoz és figyelembe véve a megélhetéshez szükséges költségek növekedését, a Világbank bizonyos időközönként újra meghatározta a – globálisan értelmezendő – szegénységi küszöböt (*international poverty threshold*). 1990 és 2008 között a napi legfeljebb 1 dollárból; 2008 és 2013 között a napi legfeljebb 1,25 dollárból, 2013 óta a napi 1,90 dollárból élőknek tekintik a szegénységi küszöb alatt élőknek (World Bank, 2015). Az alábbiakban ismertetett adatok ennek fényében értelmezendők.

1. ábra: A globális mélyszegénységi ráta alakulása 1990 és 2018 között

Forrás: Világbank-csoport (2016) és a World Data Lab (2019) számításai alapján saját szerkesztés

2. ábra: **Élelmezés-bizonytalanságban érintettek száma és aránya 2005 és 2017 között**

Forrás: FAO: The State of Food Security and Nutrition in the World, 2018. p. 3.

Humán biztonság, humán fejlődés

Az élelmezésbiztonság értelmezéséhez segítségünkre lehet a humán biztonság (*human security*) és a humán fejlődés (*human development*) koncepciója, amelyek a hidegháború lezártaival egyre hangsúlyosabban jelentek meg a fejlődő térségek kihívásairól, valamint a fejlesztési segélyezésről és humanitárius segítségnyújtásról szóló nemzetközi párbeszédben (UN OCHA, 2009).³ A bipoláris világrend megszűnésével egyidejűleg az államok közötti háborúk száma lecsökkent, míg ezzel a változással párhuzamosan az államokon belüli fegyveres konfliktusok jelentős mértékben megnövekedtek (Kacziba, 2017). Az államokon belüli fegyveres konfliktusok következményei, valamint a jelenkori interdependens, globalizált világ természete olyan akadályokat görget a globális biztonság és stabilitás, valamint a fejlődés és fejlesztési segélyezés útjába, mint a környezetszennyezés és környezetkárosítás; a mélyszegénység; a népességgrobbanás; a természeti erőforrások fokozott kiaknázása; a nemzetközi szervezett bűnözés és terrorizmus; valamint a migráció vagy az élelmezés-bizonytalanság (Gazdag, 2001). Ezek olyan, immár államhatárokon átívelő,

³ Tekintettel arra, hogy a tanulmánynak nem célja és témája a humán biztonság és a humán fejlettség koncepcióinak részletes és átfogó tárgyalása, jelen fejezetben a szerző a két fogalom rövid bemutatására törekszik.

transznacionális kihívások, amelyekre az államközpontú biztonságfelfogás nem minden esetben tud adekvát válaszokat kínálni, és amelyek ellen a fegyverkezés, a hidegháború időszaka alatt gondosan megépített katonai védelmi és biztonsági rendszerek már nem bizonyulnak elégségesnek (Gazdag–Tálas, 2008; UN, 1994). Erre a problémára hivatott reagálni az imént felvázolt humán biztonság koncepciója, amelynek értelmében mind az állami szereplőknek, mind a nemzetközi közösségnek a legnagyobb figyelmet már nem az államok és a nemzetek biztonságára kell fordítaniuk, hanem elsődleges célként sokkal inkább az egyének, az állampolgárok biztonságát – a fentiekben felsorolt kihívások mentén – kell meghatározniuk (Tarrósy, 2014: 14). Bár a humán biztonság kifejezést az ENSZ Fejlesztési Programja⁴ az 1994. évi Humán Fejlettségi Jelentésében⁵ használta először (Beebe–Kaldor, 2010: 109), az ENSZ-rendszer keretein belül a kifejezés alapjait Boutros Boutros-Ghali, akkori ENSZ-főtitkár 1992. évi Békeprogramjában rakta le, amelyben kiemelte a humán biztonság koncepciója és a posztkonfliktusos térségek helyreállítása közötti kapcsolatot (Holliday–Howe, 2011).

A már említett 1994. évi HDR hét olyan komponenst sorol fel, amelyek a humán biztonság fogalmát alkotják: ide tartozik a gazdasági biztonság, az élelmezésbiztonság, az egészség-biztonság, a környezeti biztonság, a személyes biztonság, a politikai biztonság, valamint a közösségi biztonság (UN, 1994).

A komponensekről meg kell említenünk, hogy *univerzális* és *interdependens* jelleggel bírnak, valamint ember-központúak, meglétükhöz/megteremtésükhöz pedig a legnagyobb hangsúlyt a korai megelőzésre⁶ kell fektetni (Péczei, 2011; UN, 1994).

Ebben a kontextusban a humán biztonság elmélete nem tekinthető egyedülálló és előzmény nélkülinek. Mahbub ul-Haq pakisztáni közgazdász munkásságaiban rendszeresen felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy az azonos vagy hasonló gazdasági teljesítményt felmutatni képes államok között jelentős mértékű társadalmi különbségek figyelhetők meg, és amelyek érzékeltetésére egy jóval kifinomultabb és komplexebb mérési technikára van szükség a megszokott gazdasági indikátoroknál (Haq, 1995). A pakisztáni közgazdász ezt az állítást alapul véve dolgozta ki a

⁴ United Nations Development Programme – továbbiakban: UNDP.

⁵ Human Development Report – továbbiakban: HDR.

⁶ Például járványok terjedésének esetében.

UNDP számára a Humán Fejlettségi Index⁷ elnevezésű mutatót, melynek eredményeit a szervezet 1990 óta évente közzéteszi Humán Fejlettségi Jelentésében. A HDR összetett adatokat közöl az államok fejlettségéről, figyelembe véve az olyan tényezőket, mint a születéskor várható élettartam; az ivóvíz minősége; a mélyszegénységben élők aránya; az egészségügyi és oktatási rendszer minősége; a higiéniai körülmények; az emberi és polgári szabadságjogok megléte vagy a nemek közötti egyenlőség érvényesülése (UNDP, 2010).

Amennyiben a humán biztonságot és a humán fejlődést kívánjuk összehasonlítani, feltűnhet, hogy a két koncepció több ponton is fedí egymást. Ugyanakkor, míg a humán fejlődés az „egyenlő és méltányos fejlődést” jelöli meg elsődleges célkitűzésként, addig a humán biztonság figyelembe veszi a fegyveres konfliktusokat; a gazdasági és pénzügyi válságokat; a természeti katasztrófákat, és tekinti azokat a fejlődés gátjaul szolgáló, valamint az érintett lakosság megfosztottságát eredményező tényezőknek. A humán biztonság tehát – szem előtt tartva a humán fejlődés által hangsúlyozott társadalmi jólét fontosságát – a fejlődésbiztonsághoz, stabilitáshoz és fenntarthatósághoz kapcsolható aspektusait helyezi előtérbe (UN OCHA, 2009).

A következőkben látni fogjuk, hogy az élelmezésbiztonság szegmensei, okai, valamint mérési metódusai nem csak összeegyeztethetők a humán fejlettség és a humán biztonság alapelveivel, de azok szerves részét képezik.

Élelmezésbiztonság: dimenziók, meghatározások

Az élelmezésbiztonság fogalmának alakulása

Tekintettel arra, hogy az élelmezés-bizonytalanság napjaink egyik legjelentősebb globális kihívásai közé tartozik, az elmúlt néhány évtizedben a fejlődő térségek kihívásaival és fejlesztési segélyezéssel foglalkozó nemzetközi szervezetek (pl. Világbank, ENSZ szakosított szervei) rendszeresen definiálták az élelmezésbiztonság fogalmát (FAO, 2003). Az élelmezésbiztonság fogalmára a különböző diszciplínákban, tudományterületekben számos meghatározás létezik, amely jelzi a problémakör sokrétűségét (Shaw, 2007). A következőkben azok a releváns nemzetközi szervezetek

⁷ Human Development Index – továbbiakban: HDI.

által készült és elfogadott dokumentumok kerülnek ismertetésre, amelyek szerepet játszottak a globális élelmezésbiztonság fogalmának kikristályosításában, valamint felhívták a figyelmet a szegénység, az élelmezés-bizonytalanságoknak való kitettség és a fejlődő térségek kihívásai közötti kapcsolatra.

Ahogy az a fentiekben már említésre került, az 1974. évi Világélelmezési Konferencián elfogadott Egyetemes Nyilatkozat az Éhezés és Alultápláltság Felszámolásáról (*Universal Declaration on Eradication of Hunger and Malnutrition*) tartalmazza a globális élelmezés-bizonytalanság csökkentésének fontosságát, valamint hangsúlyozza a nemzetközi közösség felelősségét: „*Minden férfinak, nőnek és gyermeknek elidegeníthetetlen joga, hogy mentesüljön az éhezéstől és az alultápláltságtól szellemi és fizikai képességeik fejlesztése és kiaknázása érdekében. A társadalmak ma már rendelkeznek elegendő forrással, szervezői képességgel, technológiával és kompetenciával arra, hogy ezt a célt elérjék. Ennek megfelelően az éhezés felszámolása a nemzetközi közösség és minden állam közös célja, különösen a fejlett országoké, és azoké, akik abban a helyzetben vannak, hogy segíteni tudjanak*” (UN, 1975: 2).

A Nyilatkozat elismeri ezen felül, hogy a konferenciát megelőző néhány év a fejlődő térségek országait érintő súlyos élelmiszerválsága nem csak jelentős negatív szociális és gazdasági következményekkel járt, de az 1948-ban, az ENSZ Közgyűlése által elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában (*Universal Declaration on Human Rights*) megfogalmazott „élethez és emberi méltósághoz való jogot” is aláásta (UN, 1975).

A Nyilatkozatnak fontos része továbbá, hogy az élelmiszertermelés jelentős mértékű megnövelését, a megtermelt élelmiszer egyenlőbb és hatékonyabb elosztását országokon belül és azok között a Nyilatkozatot aláíró államok közös felelősségének tekinti, emellett felszólítja a fejlett államokat a fejlődő térségek részére nyújtandó anyagi segítségnyújtásra és technikai támogatásra (Shaw, 2007; UN, 1975).

A globális élelmezésbiztonság fogalmának meghatározása szempontjából a Világélelmezési Konferencia mérföldkőnek tekinthető. A résztvevő államok által elfogadott Nyilatkozat kimondja, hogy egy olyan globális élelmezésbiztonsági rendszert (*world food security system*) kell kialakítani, amely biztosítja az élelmiszerek elérhető árait, ellenáll az időjárási viszontagságoknak, mentes bármilyen politikai és gazdasági nyomástól, valamint amely rendszer elősegíti a fejlődő térségek előrehaladását (Shaw, 2007: 140). Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy a Nyilatkozat

az élelmezésbiztonság meglétét csupán az élelmiszerkészletek mennyiségétől, stabilitásától, azok *elérhetőségétől*, valamint a kiterjedt élelmiszerfogyasztástól teszi függővé (FAO, 2003).

A Világélelmezési Konferenciát követő években az élelmezésbiztonság fogalma több ponton kiegészült és számos új elemmel bővült: a FAO a globális élelmezésbiztonságról készített 1983. évi jelentésében kiemeli, hogy az élelmezésbiztonság meglétéhez hozzátartozik az is, hogy a sérülékeny társadalmi csoportok számára is biztosított legyen a *hozzáférés* az elegendő és elérhető élelmiszerhez (FAO, 1983).

Jelentős dokumentumnak tekinthető továbbá a Világbank 1986-ban készített Szegénység és Éhezés (*Poverty and Hunger*) elnevezésű jelentése, amely – a nemzetközi kormányközi szervezetek jelentései közül elsőként – megkülönbözteti az élelmezés-bizonytalanságokat időtartamuk alapján. Fontos eleme a jelentésnek továbbá, hogy – a FAO 1983. évi jelentéséhez hasonlóan – nem csupán az elegendő élelmiszer kérdése fekteti a hangsúlyt, hanem arra is, hogy az egyes társadalmi csoportok rendelkezzenek megfelelő képességekkel ahhoz, hogy az élelmiszerekhez akadálytalanul hozzáférhessenek (World Bank, 1986: 1). A jelentés ezen felül felhívja a figyelmet arra, hogy a hosszú távú élelmezés-bizonytalanságok jelentős negatív következményekkel járnak az érintett társadalmi csoportok produktivására és az érintett térség gazdasági fejlődésére nézve, visszavetik továbbá a szegénység csökkentését célzó programok addig elért eredményeit (World Bank, 1986: 4).⁸

Az élelmezésbiztonság és élelmiszerekhez való hozzáférés korrelációját tekintve meg kell említenünk Amartya Sen munkásságát, aki – már az 1983-as FAO-jelentés és az 1986-as Világbank-jelentés előtt – felhívta a figyelmet arra, hogy az élelmezésbiztonság nem az elegendő mennyiségben megtermelt élelmiszertől és élelmiszerkészletektől függ. 1981-ben készült Szegénység és éhínségek (*Poverty and Famines*) című munkájában ezt lényegre törően meg is fogalmazza: „*Éhezésről abban az esetben beszélhetünk, ha bizonyos személyeknek nincs elegendő forrásuk ahhoz, hogy élelemhez jussanak, és nem abban az esetben, amikor nincs elegendő élelem.*” (Sen, 1981).

⁸ Itt érdemes megemlíteni ugyanakkor, hogy a Világbank a szegénységet, mint jelentős társadalmi problémát, először ebben az időszakban „ismerte el”, miután éles kritikák érték a szervezetet a strukturális átalakítási programok (*Structural Adjustment Program*) elnevezésű gazdaságfejlesztési és hitelezési kezdeményezései miatt.

Az 1996 novemberében megrendezésre került Világélelmezési Találkozó (World Food Summit) elfogadott cselekvéstervezetben található az első olyan komplex megfogalmazás, amely – a korábbi meghatározásokkal ellentétben – nem csupán az elegendő élelmiszer fontosságát veszi figyelembe, de hangsúlyozza az egyéni preferenciákat, igényeket; a biztonságos és tápanyagdús élelem jelentőségét is, valamint az élelmiszerek eléréséhez szükséges gazdasági és fizikai feltételeket. Az akcióterv kiemeli emellett, hogy az élelmezésbiztonság egyéni, háztartási, nemzeti, regionális és globális szinten egyaránt értelmezendő és vizsgálendő (FAO, 1996). A FAO a globális élelmezés-bizonytalanságról készült 2001. évi jelentésében a Világélelmezési Találkozó cselekvéstervezetében említett élelmezésbiztonságra vonatkozó feltételrendszer kiegészült a szociális vonatkozásokkal (Briones Alonso et al., 2018; FAO, 2002).

Az élelmezésbiztonság szegmensei

A fenti meghatározással (meghatározásokkal) összhangban négy pillér szolgálhat az élelmezésbiztonság elemzésére:

- elérhetőség (*availability*): az élelem fizikai elérhetősége az adott térségben, amely magába foglalja mind a háztáji termelést, mind az élelmiszerimportot, az élelmiszerkészleteket, valamint az élelmiszersegregé-lyeket;
- hozzáférhetőség (*access*): a háztartások képessége az élelmiszerhez való hozzájutáshoz, beszerzéshez, amely történhet háztáji termelés, vadászat, halászat, megvásárlás, csere vagy élelmiszersegregé-lyek/adományok által;
- hasznosítás (*utilization*): az elérhető és hozzáférhető élelmiszer hasznosításának elosztása, módja és mértéke egy adott háztartásban (felhasználás, tárolás, higiénés körülmények stb.);
- stabilitás, kiszámíthatóság (*stability*): élelmezésbiztonság; az első három pillér fenntartása az élelmiszerválsághoz vezető rizikófaktorok minimalizálásával – gazdasági és politikai instabilitásra, háborús konfliktusokra, kedvezőtlen időjárási viszonyokra való reagálás képességének fejlesztésével (Briones Alonso et al., 2018; WFP, 2009).

Élelmezés-bizonytalanságok meghatározása, csoportosítása

A fentiekből következik, hogy egy vagy több pillér hiánya élelmezés-bizonytalansághoz, élelmiszerválságokhoz, súlyosabb esetben éhínséghez vezet (FSIN, 2018: 11). A FAO megfogalmazása szerint „*élelmezés-bizonytalanságról abban az esetben beszélhetünk, ha az emberek nem férnek*

hozzá olyan elegendő, biztonságos és tápanyagdús ételmehez, amely normál növekedésükhöz és fejlődésükhöz szükséges, valamint ami elengedhetetlen az aktív és egészséges élet szempontjából.” (FAO et al, 2013: 50)

Különbséget kell tennünk ugyanakkor az élelmezés-bizonytalanságok között tartamuk és intenzitásuk alapján, hiszen mindegyik különböző okokra vezethető vissza, valamint az eltérő időtartamú és mértékű élelmezés-bizonytalanságok differenciált válaszlépéseket, segítségnyújtási módszereket igényelnek (Devereux, 2006). A hosszú távú vagy *krónikus* élelmezés-bizonytalanság (*chronic food insecurity*) leginkább a hosszan tartó szegénység, elszegényedés, a bevételszerzési lehetőségek hiányából eredeztethető (FAO, 2008a). A krónikus élelmezés-bizonytalanság ideje alatt az érintett lakosság hosszan fennálló ételmezszerhiánytól sújtott, amely legfőképpen a megnövekedett csecsemőhalandóság, valamint a rosszul- és alultápláltság magas arányából figyelhető meg (Crow, 2000: 51–53). A rövid távú, átmeneti ételmezszerhiány (*transitory food insecurity*) főként a rövid távú sokkhatások (gazdasági válságok, politikai instabilitás, fegyveres erőszak, háborús konfliktusok, szélsőséges időjárási körülmények stb.), az ételmezszeretek elérhetőségének és hozzáférhetőségének fluktuációja, valamint az ételmezszerárak, az ételmezszertermelés és a bevételek időről-időre történő ingadozása mentén alakul ki (Sen, 2003: 252).

A hirtelen fellépő, időszakos ételmezszerhiányra a nemzetközi szakirodalomban az „akut élelmezés-bizonytalanság” (*acute food insecurity*) elnevezés használatos, amely érzékelteti a lakosság egy bizonyos részét érintő probléma súlyosságát. Az akut és krónikus ételmezszerhiány különböző szintjeinek meghatározására jött létre az az öt-, illetve négyfokozatú skála (*Integrated Food Security Phase Classification – továbbiakban: IPC⁹*), amely segítségével a vizsgált területeken mérhető mind az akut, mind a krónikus élelmezés-bizonytalanság intenzitása.¹⁰ Emellett az IPC elősegíti az ételmezszersegélyezéssel kapcsolatos hatékonyabb döntésho-

⁹ Az IPC kivitelezését és végrehajtását tizenhárom, a kérdéskörrel foglalkozó nemzetközi kormányközi és civil szervezet végzi, amelyek közé tartozik többek között az UNICEF, a FAO, World Food Programme, a Food Security Cluster, az Oxfam, a CARE International, és a Save the Children.

¹⁰ A krónikus ételmezszerhiány mérésére egy négyfokozatú skála szolgál, amely a *minimális* (1), az *enyhe* (2), a *mérsékelt* (3), valamint a *súlyos* (4) szinteket különbözteti meg. *Forrás:* IPC Online, Analysis Portal

zatal, valamint a célzottabb segélyallokációt. A *Food Security Information Network*¹¹ a globális élelmezés-bizonytalanságról szóló dokumentumaiban részletesen ismerteti az akut élelmezésihiány ötfokozatú skáláját. Ezekből a közzé tett jelentésekből megvizsgálható, hogy a különböző fokozatok esetében milyen jellegű válaszlépésekre van szükség: az akut élelmezés-bizonytalanság 1-es és 2-es szintjénél az élelmezésihiány eszkalálódásának megelőzésén, a reziliencia kiépítésén, valamint az élelmezésihiánnyal sújtott lakosság száma és aránya növekedésének megakadályozásán van a legnagyobb hangsúly. Ezzel szemben a 3-as, vagy az annál magasabb szintű akut élelmezésihiányok esetében a humanitárius segítségnyújtási feladatoknak, így a lakosságot érintő éhezés enyhítésének és az éhezést előidéző okok megakadályozásának jut az elsődleges szerep (FSIN, 2018; FSIN, 2019).

Az akut élelmezés-bizonytalanság legsúlyosabb formája az éhínség, amelyet sok esetben az elhúzódó háborús konfliktusok idéznek elő. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy bizonyos „feltételeknek” teljesülniük kell ahhoz, hogy egy adott térséget éhínséggel sújtottnak lehessen nyilvánítani. A FSIN jelentése szerint éhínségről abban az esetben beszélhetünk, ha a vizsgált térség lakosságának minimum 20%-a érintett súlyos élelmezésihiányban; ha az öt év alatti gyermekek 30%-a szenved akut alultápláltságtól; valamint, ha az éhezéssel összefüggő napi elhalálozások megduplázódnak (FSIN, 2018: 17).

Az élelmezés-bizonytalanságok lehetséges okai

Az élelmezésbiztonság kérdésével foglalkozó releváns nemzetközi szervezetek beszámolóiban, valamint a vonatkozó nemzetközi szakirodalomban számos, az élelmezés-bizonytalanságok különböző formáit kiváltó okokat találunk. A FAO jelentései szerint a globális, de legfőképpen a fejlődő térségek élelmezésbiztonságára a legjelentősebb fenyegetést a klímaváltozás

¹¹ A Food Security Information Network a FAO, a Világélelmezési Program, valamint a Nemzetközi Élelmezéspolitikai Kutatóintézet (*International Food Policy Research Institute*) által alapított nemzetközi szakmai platform, amely a globális élelmezésbiztonságot célzó politikák, programok és projektekről szóló információk átadására jött létre (FSIN, 2018).

és annak következményei;¹² a népességnövekedés; a fegyveres konfliktusok; a vidéki és városi mélyszegénység magas aránya; az élelmiszerárak ingadozása; valamint az érintett lakosság „sérülékenysége” jelentik (FAO, 2002; FAO, 2008b; FAO et al., 2017; FAO et al., 2018). John M. Ashley *Food Security in the Developing World* című könyvében nyolc olyan tényezőt sorol fel, amelyek a fejlődő térségekben hosszú- és rövid távú élelmezés-bizonytalanságokat vonnak vagy vonhatnak maguk után:

- (1) mélyszegénység;
- (2) környezetkárosítás és klímaváltozás;
- (3) magas élelmiszerárak és az élelmiszerárak jelentős és gyakori fluktuációja;
- (4) fegyveres konfliktusok;
- (5) gyenge intézményi környezet: koordinálatlan politikák és intézmények mind nemzetközi, mind nemzeti szinten, valamint a mezőgazdaságba és a közszolgáltatásokba való nem elegendő befektetés;
- (6) egyes közösségek, társadalmi csoportok bizonyos megbetegedéseknek való fokozott kitettsége;
- (7) a megművelhető, élelmiszertermelésre fordítható földterületek bioüzemanyag gyártásra történő felhasználása;
- (8) más államok általi nagyméretű földbérletek (Ashley, 2016).

Az ismertetett okok és a FAO által megnevezett tényezők között jelentős átfedés figyelhető meg, azonban Ashley (2016) megnevez legalább még négy olyan körülményt (pl. a gyenge intézményi környezet), amelyek nem közvetlen, inkább közvetett módon köthetők az élelmezés-bizonytalanságok kialakulásához. Ez erősíti azt a korábban már többször említett megállapítást, hogy az élelmiszerválságok, éhínségek előidézőiként számon tartott körülmények szoros korrelációban állnak egymással.

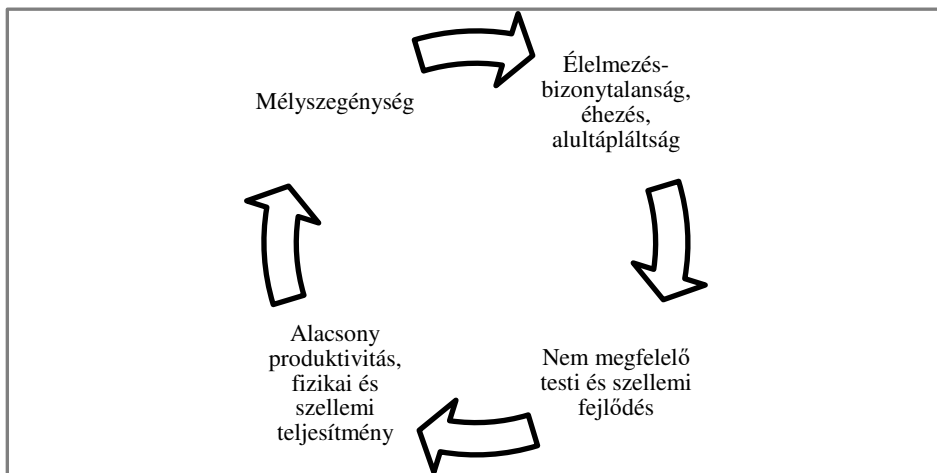
Ahogy Devereux, Lewis és Nelis a *Famine – Lessons Learned* (2017) című munkájukban a jelenkori éhínségek és súlyos élelmiszerválságok¹³ okait vizsgálták, arra a megállapításra jutottak, hogy a szélsőséges időjárási körülmények (pl. szárazságok, áradások) önmagukban nem okozhatnak tömeges éhezést, élelmiszertől való megfosztottságot (Devereux, et

¹² Ide tartozik többek között a vízhiány, az elsivatagosodás, a tengerszint és a hőmérséklet megemelkedése.

¹³ Például Jemenben, Dél-Szudánban vagy Szomáliában.

al., 2017). A szerzők kiemelik, hogy bár a legtöbb – különösen szubszaharai – élelmiszerválság legfőbb kiváltóokaiként a szárazságok és az azokból fakadó rossz termés jelölhető meg, a „szárazság okozta éhínség” ma már nem tekinthető helytálló és adekvát narratívának, hiszen a szélsőséges időjárás következményeit olyan tényezők súlyosbítják, mint a – fentiekben is felsorolt – nem megfelelően működő központi kormányzat és intézményrendszer, az elhibázott közpolitikai döntések, a mélyszegénységben élő rurális népesség magas aránya, a gyenge szociális biztonság és a hiányzó szociális védőháló, valamint a fegyveres konfliktusok, polgárháborúk (Devereux et al., 2017).

A mélyszegénység¹⁴ és az élelmezésbiztonság korrelációját tekintve ki kell emelnünk továbbá, hogy mind a két jelenség egymást erősítő, öngerjesztő folyamatként fogható fel. Ahogy a 3. ábrán látható, a mélyszegénységben élők korlátozottabban jutnak megfelelő mennyiségű és minőségű élelmiszerhez, a megfelelő fizikai és szellemi fejlődéshez szükséges tápanyagok hiánya pedig negatívan befolyásolja fizikai és szellemi teljesítményüket, amelynek eredményeképpen a mélyszegénységből való kitörés esélyei jelentősen lecsökkennek (FAO, 2008; Shaw, 2007).

3. ábra: A mélyszegénység és az élelmezés-bizonytalanság korrelációja

Forrás: FAO, 2008a. p. 3.

¹⁴ Ideértve a gyermekszegénységet is.

Az élelmezésbiztonság mérési lehetőségei

Az élelmezésbiztonság mérésére szolgáló, a nemzetközi szervezetek által leggyakrabban alkalmazott mérési módszer az alultápláltság arányának (*prevalence of undernourishment*) meghatározása a vizsgált térségben. Az alultápláltság aránya egy olyan mérési technika, amely a nem megfelelő étrendből fakadó energia-és tápanyaghiányra vonatkozik, ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a szóban forgó indikátor önmagában nem képes átfogó képet nyújtani az élelmezésbiztonság komplexitásáról, szociális, gazdasági vagy politikai vonatkozásáról (FAO et al., 2013). Reflektálva a már korábban említett Világélelmezési Találkozón elhangzottakra és elfogadottakra, valamint az alultápláltság arányának hiányosságaira, a FAO kidolgozott egy olyan mérési keretrendszert, amely az élelmezésbiztonság vizsgálatát az élelmezésbiztonság négy dimenziója alapján értelmezi és kísérel meg felmérni (1. táblázat).

1. táblázat: Az élelmezésbiztonság indikátorai

Indikátorok	Dimenziók	
élelmiszertermelés átlagértéke; megtermelt élelmiszerek tápanyagtartalma	Elérhetőség	Állandó és változó determinánsok
kiépített úthálózat mértéke; kiépített vasúthálózat mértéke	Fizikai hozzáférés	
belföldi élelmiszerár-index	Gazdasági hozzáférés	
tiszta ivóvízhez és fejlett higiénias viszonyokhoz való hozzáférés	Felhasználás	
gabonaimport-függőségi ráta; öntözőberendezéssel felszerelt megművelhető földterület aránya; élelmiszer-import aránya a teljes áru-exporthoz viszonyítva	Sérülékenység	Következmények
politikai stabilitás és az erőszak/terrorizmus hiánya; belföldi élelmiszerárak kiszámíthatatlansága; egy főre jutó élelmiszertermelés és élelmiszerkészlet változása	Sokkhatások	
alultápláltság aránya; a szegénységben élő népesség élelmiszer-kiadásai; élelmiszer-elégtelenség aránya	Hozzáférhetőség	
alultáplált és vérszegény öt év alatti alultáplált gyermekek, felnőttek, valamint várandós anyák aránya	Felhasználás	

Forrás: FAO, 2013. p. 16.

A fenti táblázatban jól láthatók a négy dimenzió szegmensei, indikátorai. Az élelmezésbiztonság vizsgálatokor a dimenziók mentén olyan tényezőket érdemes figyelembe venni, mint az öt év alatti gyermekek és a

várandós anyák táplálkozással összefüggő egészségi állapota; a politikai stabilitás; a belföldi élelmiszerárak alakulása; az infrastruktúra fejlettsége; a tiszta ivóvíz elérhetősége és megléte; a higiéniai viszonyok; az élelmiszertermelés mértéke, valamint az élelmiszerek és alapanyagok minősége.

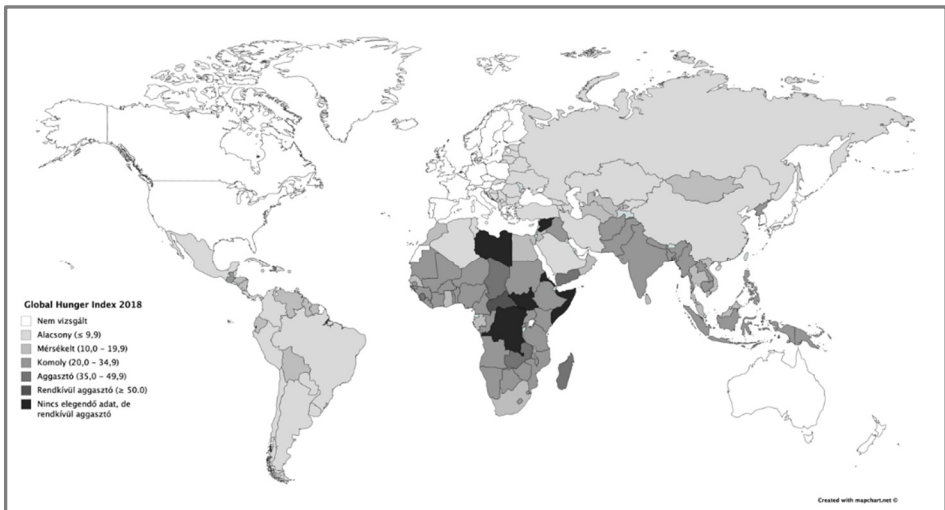
A fentiekben ismertetett komplex mérési technika mellett meg kell említenünk a *Global Hunger Index* elnevezésű mutatót, amely az éhezés mértékét hivatott felmérni globális, regionális, valamint országos szinten.¹⁵ Az index összesen négy fő indikátorból áll, amelyek egyszerre mutatják meg mind a krónikus, mind az akut élelmezés-bizonytalanság mértékét a vizsgált térségben:

- *alultápláltság* – a gyermek- és felnőttkorú alultápláltak aránya az össznépeséghez viszonyítva;
- *gyermekhalandóság* – öt év alatti gyermekek éhezéssel, elégtelen táplálékbevitellel összefüggő halálozási aránya;
- *gyermeksoványosság, sorvadás* – azon öt év alatti gyermekek aránya, akik korukhoz és testmagasságukhoz képes rendkívül kis testsúllyal rendelkeznek;
- *elégtelen növekedés* – azon öt év alatti gyermekek aránya, akik korukhoz képest rendkívül alacsony testmagassággal rendelkeznek (Bernstein et al., 2018: 8).

Az imént ismertetett indikátorokat egyenként egy 100 pontos skálán osztályozzák, majd a kapott pontszámokat összesítik, átlagolják, így kapnak egy 0 és 100 közötti pontszámot, amelyek közül a 100 jelenti a legrosszabb, a 0 pedig a legjobb értéket. Ez a két szélsőséges mérőszám azonban a gyakorlatban természetesen nem értelmezhető és nem is jelenik meg, hiszen az azt feltételeznél és jelentené, hogy létezik olyan vizsgált ország, ahol a népesség egésze érintett éhezésben vagy olyan, ahol senki nem alultáplált, és egészségügyi okokból egy öt év alatti gyermek sem veszítette volna életét (Bernstein et al., 2018: 7). A *Global Hunger Index* a kapott értékek alapján „rangsorolja” a vizsgált országokat, és elhelyezi azokat egy olyan ötfokozatú skálán, amely – a fentiekben már bemutatott IPC-hez hasonlóan – osztályozza az élelmezés-bizonytalanság különböző szintjeit az alacsonytól egészen a „rendkívüli módon aggasztóig” (Bernstein et al., 2018: 9). Az *1. térképen* látható a 2018. évi *Global Hunger*

¹⁵ A *Global Hunger Index* az IFPRI, a német Welthungerhilfe, valamint a Concern Worldwide nevű ír segélyszervezetek kutatásain és felmérésein alapul, amelyet 2006 óta évente közzétesznek (Bernstein et al., 2018).

Index eredménye, amin megfigyelhető a vizsgált államok helye a szervezet által készített rangsorban. A *Global Hunger Index* által alkalmazott adatok és mérési technikák alapján egyetlen ország sorolható a „rendkívül aggasztó” kategóriába: a polgárháború és annak következményei által sújtott Közép-afrikai Köztársaság rendelkezik biztosan 50,0 pont feletti értékkel. Ezen felül a rendelkezésre álló adatok alapján az élelmezés-bizonytalanság és a népesség egészét érintő éhezés mértéke „aggasztónak” tekinthető Csádban, Zambiában, Sierra Leone-ban, Jemenben, Madagaszkáron és Haitin. Érdekes azonban, hogy a felmérés megjelöli azokat az országokat is, amelyek esetében nem áll rendelkezésre elegendő adat a végső pontszám meghatározásához, ugyanakkor ezekben az országokban uralkodó politikai instabilitás, fegyveres konfliktusok és polgárháborúk miatt az élelmezés-bizonytalanság, a lakosságot sújtó élelmiszerhiány és éhezés mértéke elérheti a „rendkívül aggasztó” – tehát az 50,0 pont feletti – értéket.¹⁶

1. térképvázlat: Global Hunger Index 2018

Forrás: Global Hunger Index, 2018. alapján saját szerkesztés

¹⁶ Ide sorolható Szíria, Dél-Szudán, Líbia, Szomália, Kongói Demokratikus Köztársaság és Eritrea.

A térképpel és az eredményekkel kapcsolatban fontos megjegyezni még, hogy a „magas bevételű” államok nem képzeték a vizsgáldóság tárgyát, ami elsősorban azzal magyarázható, hogy az ő esetükben az éhezés aránya és mértéke a társadalom egészéhez viszonyítva rendkívül alacsony, valamint a gyermekhalandóság nem hozható összefüggésbe az alultápláltsággal, illetve az élelmezés-bizonytalansággal.¹⁷

Következtetések, összegzés

A tanulmány a fentiekben megkísérelte felvázolni a globális élelmezés-biztonság megközelítési lehetőségeit a fogalmi változások, az élelmezés-bizonytalanságot előidéző okok, valamint a releváns nemzetközi szervezetek által alkalmazott mérési technikák bemutatásával.

Kijelenthetjük, hogy az élelmezés-bizonytalanság a legjelentősebb jelenkori globális kihívások egyike, amely nem csupán a mélyszegénység, de a népességnövekedés, a klímaváltozás, a természeti és ember által okozott katasztrófák, fegyveres konfliktusok hosszú, valamint rövid távú következményeként is értelmezendő. Az élelmezésbiztonság kérdésköre a 20. század második felétől fokozatosan került napirendre, a fogalom meghatározása és a problémakör megközelítése azonban rendre módosult a nemzetközi fejlesztésről és a fejlődő térségek kihívásairól szóló diskurzusokban végbemenő paradigmaváltások mentén.

Bár jelen írás nem érintette az élelmezés-bizonytalanságra, élelmisszerválságokra adott válaszokat, alkalmazott segélypolitikákat és egyéb gyakorlatokat, elmondható, hogy mind a nemzetközi közösségnek, a nemzetközi fejlesztési segélyezésben résztvevő aktoroknak, mind az érintett kormányzatoknak helyesen kell megválasztaniuk az élelmezésbiztonságot célzó politikákat: a napi élelmisszerellátottságon és az azonnali élelmisszersegélyeken túl a mélyszegénység és az élelmezés-bizonytalanságok újratermelődésének megakadályozására, valamint az érintett lakosság ellenállóbbá tételére célszerű hangsúlyt fektetniük.

¹⁷ Ide tartoznak a nyugat-, észak- és közép-európai országok; az Egyesült Államok és Kanada; Ausztrália; Új-Zéland, valamint Dél-Korea és Japán.

Irodalomjegyzék

- Ashley, J. M. (2016): *Food Security in the Developing World*. Elsevier Academic Press, pp. 39-54. ISBN: 978-0128015940
DOI: <https://doi.org/10.1016/c2013-0-23223-2>
- Beebe, Sh. – Kaldor, M. (2010): *The Ultimate Weapon is No Weapon*. New York: Public Affairs. ISBN: 978-1-58648-823-9
- Bernstein, J. – Von Grebmer, K. – Hammond, L. – Patterson, F. – Sonntag, A. – Klaus, L. – Fahlbusch, J. – Towey, O. – Foley, C. – Gitter, S. – Ekstrom, K. – H. Fritschel, H. (2018): *2018 Global Hunger Index: Forced Migration and Hunger*. Bonn and Dublin: Welthungerhilfe and Concern Worldwide. ISBN: 978-0-9560981-2-2
Forrás: <https://www.globalhungerindex.org/pdf/en/2018.pdf> (2019. 10. 04.)
- Briones Alonso, E. – Cockx, L. – Swinnen, J. (2018): *Culture and food security*. Global Food Security, Vol. 17, June 2018, pp. 113–127. ISSN: 2211-9124.
DOI: <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2018.02.002>
- Crow, B. (2000): *Understanding famine and hunger*. In: Allen, T. – Thomas, A. (eds.): *Poverty and Development into the 21st Century*. Oxford University Press, pp. 51-53., ISBN: 978-0198776260
- Devereux, S. (2006): *Chronic or transitory hunger: how do you tell the difference?* SENAC Brief, No. 3, World Food Programme.
- Devereux, S. – Lewis, S. – Nelis, T. (2017): *Famine: Lessons Learned*. Brighton: Institute of Development Studies, ISBN: 978-1-78118-386-1
Forrás: <https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/123456789/13173/Lessons%20Learned%20FINAL%20online.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (2019. 10. 01.)
- FAO (1996): *Rome Declaration on World Food Security and World Food Summit Plan of Action*, Rome: World Food Summit.
- FAO (2002): *The State of Food Security in the World 2001*. Rome: FAO. ISBN: 92-5-104628-X
- FAO (2003): *Trade Reforms and Food Security, Chapter 2.*, Rome: FAO.
- FAO (2008a): *Food Security Information for Action*, Rome: FAO.
Forrás: <http://www.fao.org/3/al936e/al936e00.pdf> (2019. 10.02.)
- FAO (2008b): *The State of Food Insecurity in the World*, FAO, Rome.
Forrás: <http://www.fao.org/3/i0291e/i0291e00.pdf> (2019. 09. 28.)
- FAO – IFAD – WFP (2013): *The State of Food Security in the World 2013*. FAO, Rome, E-ISBN: 978-92-5-107917-1
Forrás: <http://www.fao.org/3/a-i3434e.pdf> (2019. 05. 06.)
- FAO – IFAD – UNICEF – WFP – WHO (2017): *The State of Food Security and Nutrition in the World 2017 – Building Resilience for Peace and Food Security*, FAO, Rome. ISBN: 978-92-5-109888-2

- FAO – IFAD – UNICEF – WFP – WHO (2018): *The State of Food Security and Nutrition in the World 2018*. Rome: FAO. ISBN: 978-92-5-130571-3
DOI: <https://doi.org/10.18356/c94f150c-en>
- FSIN (2018): *Global Report on Food Crises*, FSIN.
Forrás: https://docs.wfp.org/api/documents/WFP-0000069227/download/?_ga=2.80012180.2048704317.1558625656-1829499994.1549827432 (2019. 10. 01.)
- FSIN (2019): *Global Report on Food Crises – Update September 2019*. FSIN.
Forrás: <http://fsinplatform.org/sites/default/files/resources/files/GRFC%20UPDATE%20SEPT%202019%20FINAL.pdf> (2019. 10. 13.)
- Gazdag, F. (2001): *Biztonságpolitika*. Budapest: SVKH, ISBN: 963 8117 77 X
- Gazdag, F. – Tálás, P. (2008): *A biztonság fogalmának hatáiról*. Nemzet és Biztonság, 2008/1, ISSN: 1789-5286
- Haq, M. (1995): *Reflections on Human Development*. Oxford: Oxford University Press. ISBN: 978-0195101935
- Holliday, I. – Howe, B: *Human Security: A Global Responsibility to Protect and Provide*. The Korean Journal of Defense Analysis, Vol. 23, No. 1., March 2011, 73-91. ISSN: 1941-4641
- Kacziba, P. (2017): *A békeépítés elméleti és kivitelezési vázolata*. Hadtudományi Szemle, X. évf. 2. szám, ISSN: 2060-0437
Forrás: https://epa.oszk.hu/02400/02463/00035/pdf/EPA02463_hadtudomanyi_szemle_2017_2_105-125.pdf (2019. 10.10.)
- Leathers, H. D. – Foster, Ph. (2017): *The World Food Problem – Toward Understanding and Ending Undernutrition in the Developing World (5th Edition)*. Lynne Rienner Publishers. ISBN: 978-1626374515
- Péczeli, A. (2011): *A humán biztonság elmélete és gyakorlata Kanada és Japán példáján*. Budapest: Grotius. Forrás: http://www.grotius.hu/doc/pub/ESLRKT/2011_243_peczeli_anna_a_human-biztonsag_elmelete_es-gyakorlata.pdf (2019. 10. 09.)
- Sen, A. K. (1981): *Poverty and Famines – An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford: Clarendon Press. ISBN: 978-0198284635
- Sen, A. K. (2003): *A fejlődés mint szabadság*. Európa Könyvkiadó
- Shaw, D. J. (2007): *World Food Security – A History since 1945*. Palgrave Macmillan. ISBN: 978-0-230-58978-0, DOI: <https://doi.org/10.1057/9780230589780>
- Tarrósy, I. (2014): *Elméleti megfontolások a nemzetközi migrációs tendenciák megértéséhez*. In: Tarrósy, I. – Glied, V. – Vörös, Z. (szerk.): *Migrációs tendenciák napjainkban*. Pécs: Publikon Kiadó. ISBN: 978-615-5457-34-0
- United Nations (1975): *Report of the World Food Conference, 5-16 November 1974*. New York: United Nations.
- United Nations (2015a): *The Millennium Development Goals Report 2015*, New York: United Nations. ISBN: 978-92-1-101320-7

- United Nations (2015b): *Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development A/RES/70/1*. United Nations. Forrás: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf> (2019. 10. 08.)
- United Nations Development Programme (1994): *Human Development Report 1994*. New York: Oxford University Press, ISBN: 0-19-50-9170-1
DOI: <https://doi.org/10.18356/87e94501-en>
Forrás: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf (2019. 05. 10.)
- United Nations Development Programme (2010): *Human Development Report 2010 - 20th Anniversary Edition, A real wealth of nations: Pathways to Human Development*. New York: Palgrave Macmillan, ISBN: 978-023028445690101
- United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (2009): *Human Security in Theory and Practice*, New York: United Nations.
Forrás: <https://www.unocha.org/sites/dms/HSU/Publications%20and%20Products/Human%20Security%20Tools/Human%20Security%20in%20Theory%20and%20Practice%20English.pdf>
- Welthungerhilfe – Concern Worldwide – IFPRI (2018): *Global Hunger Index – Forced migration and hunger*. Dublin/Bonn.
Forrás: <https://www.globalhungerindex.org/pdf/en/2018.pdf> (2019. 10. 03.)
- World Bank (1986): *Poverty and Hunger – Issues and Options for Food Security in Developing Countries*. Washington D.C.: The World Bank.
Forrás: <http://documents.worldbank.org/curated/en/166331467990005748/pdf/multi-page.pdf> (2019. 10. 03.)
- World Bank (2015): FAQs: Global Poverty Line Update, World Bank Online.
Forrás: <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/brief/global-poverty-line-faq> (2019. 10. 04.)
- World Food Programme (2009): *Emergency Food Security Assessment Handbook – Second Edition*. Rome: World Food Programme
Forrás: https://documents.wfp.org/stellent/groups/public/documents/manual_guide_proced/wfp203246.pdf (2019. 10. 11.)